

*Bert Marseille, Bob van Waveren, Yannick Bleeker,
Maartje Timmermans, Martje Boekema en
Barbara Brink*

A.T. Marseille en B. Brink zijn verbonden aan de vakgroep Staatsrecht, Bestuursrecht en Bestuurskunde van de Rijksuniversiteit Groningen. R.C. van Waveren, Y. Bleeker en M. Timmermans zijn verbonden aan Regioplan Beleidsonderzoek. I.M. Boekema is verbonden aan de Universiteit van Utrecht; ten tijde van de uitvoering van het onderzoek was zij verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen.

De keuze voor en de consequentie van het instellen van hoger beroep

In discussies over effectiviteit, efficiëntie en kwaliteit van rechtspraak is het hoger beroep stevast onderwerp van gesprek.¹ Wat zijn de motieven van partijen om al dan niet in hoger beroep te gaan? En hoe tevreden zijn ze over de procedure in hoger beroep? De Raad voor de rechtspraak heeft het laten onderzoeken.

Op dit moment kent Nederland een systeem van rechtspraak in twee feitelijke instanties.² Partijen in een procedure bij de rechter kunnen diens oordeel in volle omvang – dat wil zeggen, zowel wat betreft de vaststelling van de feiten als de toepassing van het recht – aan een appelinstantie voorleggen. De belangrijkste functies van hoger beroep zijn die van

controle van de uitspraak van de rechter in eerste aanleg en de mogelijkheid tot herstel van fouten.³ Andere functies zijn het bewaken van rechtseenheid en het waarborgen van de kwaliteit van de rechtspraak.⁴

Is de procedure van hoger beroep een rustig bezit, of zijn veranderingen geboden? Het valt op dat er weinig relevante empirische gegevens beschikbaar zijn die kunnen helpen een antwoord te vinden op de vraag naar de ideale vormgeving van (de toegang tot) het hoger beroep. Weliswaar is bekend hoe vaak rechtzoekenden tegen uitspraken van rechtbanken

1 R.H. de Bock, *Grip op kwaliteit. Een model voor inhoudelijke kwaliteit van rechterlijke beslissingen* (Handelingen NJV, nr. 1), Deventer: Wolters Kluwer 2015, p. 27-140; A. Hol & J. Verburg (red.), *Innoverende hoven. Agenda voor de appelrechtspraak 2020*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2013; *Agenda voor de rechtspraak 2015–2018*, Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2014 (www.rechtspraak.nl/SiteCollectionDocuments/Agenda-van-de-Rechtspraak-2015-2018.pdf).

2 Er zijn uitzonderingen. Die doen zich vooral voor in het bestuursrecht, waar m.n. de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State en het College van Beroep voor het bedrijfsleven als rechter in eerste en enige aanleg fungeren.

3 H.J. Snijders, *Civiel appel*, Deventer: Kluwer 2009, p. 6 e.v.

4 A. Hammerstein, 'Toegang tot en omvang van het hoger beroep', in: P.H.P.H.M.C. van Kempen et al. (red.), *Hoger beroep: renovatie en innovatie. Het appel in het burgerlijk, straf- en bestuursprocesrecht*, Deventer: Kluwer 2014, p. 67-79, aldaar p. 68.

appelleren, maar er is in Nederland nauwelijks systematisch onderzoek beschikbaar over de vraag op grond van welke overwegingen zij beslissen de stap naar de appelinstantie te zetten en evenmin naar de vraag in hoeverre rechtzoekenden die hoger beroep hebben ingesteld tevreden zijn over de appelprocedure.

Om in de behoefte aan empirisch onderzoek te voorzien, heeft de Raad voor de rechtspraak onderzoek laten doen naar motieven van procespartijen om te appelleren en naar hun ervaringen met het hoger beroep. Waarom gaan sommige rechtzoekenden na de procedure bij de rechtbank wel in hoger beroep en andere niet? En hoe tevreden zijn degenen die er voor hebben gekozen te appelleren over de procedure van hoger beroep? In dit artikel doen we verslag van het onderzoek dat de afgelopen periode in opdracht van de Raad is uitgevoerd en waarin deze vragen centraal stonden.⁵

Het artikel is als volgt opgebouwd. In paragraaf 1 schetsen we kort de context van het onderzoek: de mogelijkheid om hoger beroep in te stellen en de frequentie waarmee dat gebeurt. In paragraaf 2 behandelen we een aantal mogelijke determinanten van de keuze voor en de waardering van hoger beroep. De opzet van het onderzoek is aan de orde in paragraaf 3. De bevindingen komen in paragraaf 4 aan bod. In paragraaf 5 zetten we de bevindingen af tegen een aantal veronderstellingen over determinanten van hoger beroep. In paragraaf 6 gaan we in op de implicaties van de resultaten van het onderzoek voor de praktijk.

1. Het gebruik van de mogelijkheid van appel

Of van de mogelijkheid van hoger beroep gebruik wordt gemaakt, hangt af van de keuze van de bij de procedure bij de rechter in eerste aanleg betrokken partijen. Wanneer een of meerdere partijen zich niet kunnen vinden in het oordeel van de rechter, kunnen ze – uitzonderingen daargelaten – daartegen bij een appelinstantie opkomen.⁶

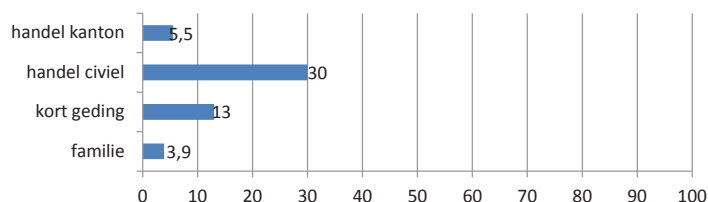
5 B. Marseille et al., *Motieven voor en waardering van hoger beroep* (Research Memoranda, nr. 1), Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2016a (www.rechtspraak.nl/SiteCollectionDocuments/research-memoranda-2016-01.pdf; hierna: Eindrapport). De in het onderzoeksrapport te vinden gegevens over het bestuursrecht zijn deels ontleend aan I.M. Boekema, *De stap naar hoger beroep* (diss. Groningen), Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2015. Dit onderzoek vormt een onderdeel van een breder onderzoeksproject, dat bestaat uit drie deelstudies. De eerste deelstudie betreft een brede analyse van appellatio's bij diverse typen zaken op basis van de in de primaire procesbestanden en afgeleide bestanden aanwezige informatie. Dit onderzoek is door de Raad voor de rechtspraak zelf uitgevoerd. De tweede deelstudie richt zich met name op de argumentatie, de motivering en de uitkomsten die in hogerberoepszaken worden gebruikt en de verschillen met zaken in eerste aanleg. Dit project is uitgevoerd door het WODC. De derde deelstudie betreft de studie naar motieven van procespartijen om al dan niet in hoger beroep te gaan en hun waardering voor het hoger beroep.

6 In civiele procedures geldt een appलगrens van € 1750,= (art. 332 lid 1 Rv). Betreft het geschil een geringe bedrag, dan is geen hoger beroep mogelijk. Het strafrecht kent, net als het civiele recht, een appलगrens. Het betreft geldboetes tot een maximum van € 50,= (art. 404 lid 2 onder a Sv). Daarnaast kent het strafrecht voor bepaalde zaken een verlostelsel. In art. 410a lid 1 Sv is – kort gezegd – bepaald dat als hoger beroep is ingesteld tegen een vonnis waarbij geen andere straf of maatregel is opgelegd dan een geldboete tot een maximum van € 500,=, het ingestelde hoger beroep alleen ter terechtzitting aanhangig wordt gemaakt en wordt behandeld als dat naar het oordeel van de voorzitter in het belang van een goede rechtsbedeling is vereist.

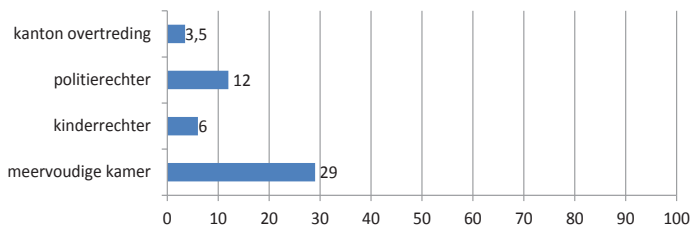
Raad van State. Foto: Werry Crone/Hollandse Hoogte

Hoe vaak van de mogelijkheid van appel gebruik wordt gemaakt, verschilt tussen en binnen de rechtsgebieden bestuurs-, straf- en civiel recht. In het bestuursrecht wordt relatief veel geappelleerd, in het civiele recht en het strafrecht een stuk minder vaak. Maar het beeld binnen de verschillende rechtsgebieden is niet eenduidig. De figuren 1 tot en met 3 hierna geven de appelpercentages weer. Het betreft het driejaarsgemiddelde over de periode 2012–2014.⁷

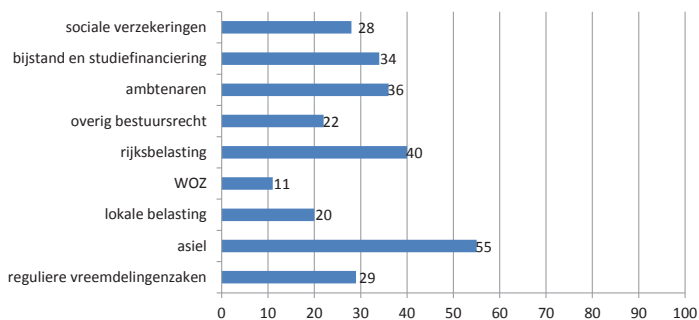

Figuur 1. Appelpercentages civiel recht, 2012–2014

7 *Jaarverslag Rechtspraak 2014*, Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2014, p. 37 e.v. Bij de percentages is gecorrigeerd voor de intrekkingen (als voorbeeld: tegen 8% van de uitspraken van de kantonrechter wordt geappelleerd, maar 32% van die hogerberoepszaken wordt ingetrokken, wat tot een 'gecorrigeerd' appelpercentage van 5,5 leidt). De figuren geven alleen percentages, geen absolute aantallen. Om daarvan een indruk te geven: in 2014 werden door de rechtbanken 1.044.480 kantonzaken afgedaan, 313.840 overige civiele zaken, 189.060 strafzaken en 119.810 bestuursrechtelijke zaken (<http://2014.jaarverslagrechtspraak.nl/verslag/productie-resultaat-en-eigen-vermogensontwikkeling>).

Figuur 2. Appelpercentages strafrecht, 2012–2014

Figuur 3. Appelpercentages bestuursrecht, 2012–2014

Bij civiel ligt het appelpercentage in handelszaken duidelijk hoger dan in andere zaken (30% tegen 3,9%–13%). Voor straf geldt dat tegen beslissingen van de meervoudige kamer veel vaker wordt geappelleerd dan tegen andere uitspraken (29% tegen 3,5%–12%). Komt bij civiele en strafzaken het appelpercentage alleen bij uitzondering boven de 20 uit, voor bestuursrechtelijke zaken geldt het omgekeerde: daar ligt alleen het appelpercentage in zaken over besluiten op grond van de Wet waardering onroerende zaken (Wet WOZ) beneden de 20, in alle andere zaken ligt het (ver) daarboven.

Vanwege de grote onderlinge verschillen tussen de appelpercentages in de verschillende rechtsgebieden en vanwege de relatief hoge appelpercentages in een aantal deelgebieden van die rechtsgebieden, is het van waarde om meer te weten over de motieven van bij de procedure in eerste aanleg betrokken partijen om al dan niet te appelleren en over ervaringen van partijen die de keuze hebben gemaakt op te komen tegen de uitspraak van de rechter in eerste aanleg.

2. De theorie: rationale, rechtvaardigheids- en instrumentele overwegingen

Wat bepaalt de keuze van rechtzoekenden om al dan niet hoger beroep in te stellen? Drie verschillende categorieën determinanten kunnen worden onderscheiden.

- *Rationele, kosten-batenoverwegingen.* Het rationelekeuzemodel veronderstelt dat een beslisser eerst nagaat welke keuzemogelijkheden hij heeft, vervolgens een rangorde in de verschillende opties aanbrengt en uiteindelijk kiest voor de optie die naar verwachting het grootste nut zal opleveren.⁸ De keuze voor hoger beroep betreft een afweging van

de geschatte kosten⁹ (tijd en geld, *opportunity costs*,¹⁰ immateriële kosten¹¹) en baten (kans op succes, belang) van het instellen van hoger beroep.

- *Rechtvaardigheidsoverwegingen.* Dit betreft de waardering van de rechtvaardigheid van de (uitkomst van de) procedure. Onderscheiden kan worden tussen distributieve en procedurele rechtvaardigheid.¹² Bij beide begrippen gaat het om percepties van individuen. Distributieve rechtvaardigheid betreft de vraag of men de uitkomst van de procedure rechtvaardig vindt, procedurele rechtvaardigheid de vraag of men het verloop van de procedure rechtvaardig vindt.
- *Instrumentele overwegingen.* Dit betreft de consequenties, los van de uitkomst, van het feit dat een procedure bij de appelrechter wordt geïnitieerd, voor het bereiken van de doeleinden van de rechtzoekende. Te denken valt aan kosten en rechtsonzekerheid bij de andere partij en aan uitstel.

Van belang zijn daarnaast kenmerken van de civiele, straf- en bestuursrechtelijke procedure, omdat die – via de band van de drie hiervoor genoemde determinanten – van invloed kunnen zijn op de keuze voor hoger beroep. Te denken valt aan verschillen tussen de procedures op het punt van procesrisico en kosten.

- *Procesrisico.* Tussen civielrechtelijke, strafrechtelijke en bestuursrechtelijke procedures bestaan grote verschillen op het punt van procesrisico's. In bestuursrechtelijke procedures is het procesrisico gering. Als regel kan een rechtzoekende er door het instellen van hoger beroep niet op achteruitgaan.¹³ Dat is alleen anders als in reactie op het hoger beroep (een van) de andere partij(en) incidenteel hoger beroep instelt.¹⁴ In het strafrecht kan een rechtzoekende die hoger beroep instelt er wel op achteruitgaan. De appelrechter kan immers een hogere straf opleggen. De rechtzoekende kan echter wel, op basis van het verschil tussen de eis van de officier van justitie in beroep en het vonnis van de rechtbank, een inschatting maken van zijn procesrisico in hoger beroep. In de praktijk blijkt de straf in hoger beroep

9 J.M. Barendrecht & M.W. de Hoon (red.), *Verbetering van hoger beroep? Kosten en baten van voorstellen uit 12 systemen van procesrecht*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2006, p. 16 e.v.

10 M. Gramatikov et al., *A handbook for measuring the cost and quality of access to justice*, Apeldoorn: Maklu 2010, p. 31-32.

11 H. Arkes & C. Blumer, 'The psychology of sunk cost', *Organizational behavior and human decision processes* 1985, p. 124-140.

12 Zie over distributieve rechtvaardigheid T.J. Burleigh & D.V. Meegan, 'Keeping up with the Jones affects perceptions of distributive justice', *Social Justice Research* 2013, p. 120-131; over procedurele rechtvaardigheid: A.E. Lind & T.R. Tyler, *The social psychology of procedural justice*, New York: Plenum 1988; T.R. Tyler & E.A. Lind, 'A relational model of authority in groups', *Advances in Experimental Psychology* 1992, p. 115-191; T.R. Tyler & J. Huo Yuen, *Trust in the law. Encouraging public cooperation with the police and courts*, New York: Russell Sage Foundation 2002.

13 Het oordeel van de rechter mag geen *reformatio in peius* inhouden. Zie A.T. Marseille et al., *Bestuursrecht. Deel 2*, Den Haag: Boom juridisch 2016b, p. 244.

14 Marseille et al., *a.w.* (2016b), p. 367-368. Incidenteel beroep wordt sporadisch ingesteld; bij de ABRvS en de CRvB in 4% van de zaken. Zie A.T. Marseille & M. Wever, 'Snelheid, finaliteit en winstkans in het bestuursrechtelijke hoger beroep', *NJB* 2016/637.

8 J. Elster, *Rational choice*, Oxford: Blackwell 1986; Boekema, *a.w.*

Paleis van Justitie Den Bosch. Foto: beeldbank gerechtshof 's-Hertogenbosch

ook overwegend lager uit te vallen dan in eerste aanleg.¹⁵ In civiele procedures is met name de mogelijkheid van incidenteel appel van betekenis.¹⁶ Stelt de andere partij in reactie op het hoger beroep van de rechtzoekende incidenteel hoger beroep in, dan ligt het processuele speelveld helemaal open en kan de zaak in hoger beroep alle kanten op. Zowel winst als verlies is mogelijk.¹⁷

- **Kosten.** Ook op het punt van de kosten zijn er grote verschillen tussen civielrechtelijke, strafrechtelijke en bestuursrechtelijke procedures. Rechtzoekenden in het strafrecht kunnen appelleren zonder kosten te maken: er is geen verplichte procesvertegenwoordiging en er wordt geen griffierecht geheven. Bij bestuursrechtelijke procedures is evenmin sprake van verplichte procesvertegenwoordiging, maar voor het hoger beroep geldt wel een griffierecht, dat bovendien hoger is dan het griffierecht in procedures bij de rechtbank.¹⁸ Civiele procedures kennen een relatief hoog griffierecht, terwijl voorts als regel sprake is van verplichte procesvertegenwoordiging.¹⁹ Procesrisico en kosten komen

in civiele procedures samen als het hoger beroep zonder resultaat blijft. De verliezende partij wordt, uitzonderingen daargelaten, veroordeeld in de kosten van de tegenpartij.²⁰

Voor de determinanten van de tevredenheid over de procedure van hoger beroep geldt het volgende. Factoren die een rol hebben gespeeld bij de beslissing te appelleren kunnen worden geacht tevens van invloed te zijn op de tevredenheid van appellanten over de gang van zaken tijdens de appelprocedure en over de uitkomst daarvan. Daarnaast is te verwachten dat dezelfde factoren die de tevredenheid van de rechtzoekenden met de procedure in eerste aanleg en de keuze voor hoger beroep bepalen, ook bepalend zijn voor de tevredenheid met de procedure van hoger beroep.

3. Onderzoeksopzet

3.1 Gegevensverzameling onderzoek civiele en strafrechtelijke procedures

In het onderzoek naar het hoger beroep in civiele zaken en strafzaken zijn rechtzoekenden deels mondeling, en deels telefonisch geënquêteerd.²¹ De mondelinge enquêtes werden gehouden bij de rechtbank Amsterdam en bij het hof Amster-

15 F. van Tulder & B. Diephuis, *Afgewogen straffen. Analyse en verbetering van de Databank Consistente Straftoemeting* (Research Memorandum, nr. 4), Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2007 (www.rechtspraak.nl/SiteCollectionDocuments/2007-RM-afgewogen-straffen.pdf).

16 Dat wordt in 12% van de zaken ingesteld. Zie R. van Os & M. Smit, *Civielrechtelijke appelrechtspraak. Een cijfermatige verkenning*, Den Haag: WODC 2016, p. 42.

17 Hugenholtz/Heemskerk, *Hoofdlijnen van Nederlands burgerlijk procesrecht*, Dordrecht: Convoy uitgevers 2015, p. 213 e.v.

18 Art. 8:41 en 8:109 Awb.

19 Art. 79 Rv.

20 Art. 237 Rv.

21 Zie voor een uitgebreide onderzoeksverantwoording hfd. 3 van het Eindrapport.

dam.²² Per rechtsgebied zijn zaken geselecteerd met behulp van administratieve gegevens van de gerechten. Advocaten van de geselecteerde zaken zijn op de hoogte gesteld van het onderzoek. We hebben hun gevraagd om hun cliënt in te lichten en de mogelijkheid te bieden af te zien van deelname aan het onderzoek. Vervolgens zijn de advocaten en/of hun cliënten bij de rechtbank en het hof aangesproken door de onderzoekers. De strafadvocaten van wie de cliënt gedetineerd was, is gevraagd hun cliënt tijdens het interview te vertegenwoordigen.

Respondenten zijn op twee momenten geïnterviewd. Het eerste – mondelinge – interview vond plaats bij het gerecht en is deels voor en deels na de zitting afgenomen. Het tweede interview werd telefonisch afgenomen, op het moment dat de uitspraak van de rechtbank of het hof bekend was. In totaal zijn in de eerste ronde 343 interviews afgenomen,²³ in de tweede ronde 222.²⁴

3.2 Gegevensverzameling onderzoek bestuursrechtelijke procedures

Het onderzoek naar het hoger beroep in bestuursrechtelijke zaken bestond uit twee onderdelen.²⁵ Het eerste betrof 323 interviews bij de rechtbanken Amsterdam, Den Haag, Overijssel en Zeeland-West-Brabant, deels telefonisch, deels via een webenquête, met personen die een procedure bij de rechtbank hadden doorlopen. Deze groep is geïnterviewd over hun ervaringen bij de rechtbank, over hun overwegingen om al dan niet te appelleren en over hun verwachtingen met betrekking tot de procedure van hoger beroep.²⁶ Daarnaast zijn 188 interviews afgenomen met personen die een appelprocedure bij de Afdeling bestuursrechtspak van de Raad van State (in een omgevingsrechtelijke zaak), de Centrale Raad van Beroep (in een bijstandszaak) of het hof 's-Hertogenbosch of Den Haag (in een lokale of een rijksbelastingzaak) hadden doorlopen. Aan deze groep respondenten zijn voornamelijk vragen gesteld over hun ervaringen in de procedure bij de hogerbereepsinstantie.

22 Het was aanvankelijk de bedoeling het onderzoek bij meerdere gerechten uit te voeren. Om budgettaire en logistieke redenen is de gegevensverzameling beperkt tot twee gerechten. Voor de interpretatie van de uitkomsten betekent het dat enige voorzichtigheid op zijn plaats is. Het is niet uitgesloten dat overwegingen van rechtzoekenden betreffende de keuze om wel of geen hoger beroep in te stellen, verschillen tussen uiteenlopende rechtbanken en dat de waardering van rechtzoekenden voor de procedure van hoger beroep verschilt tussen uiteenlopende hoven.

23 95 bij de rechtbank civiel, 94 bij de rechtbank straf, 77 bij het hof civiel en 77 bij het hof straf.

24 48 in civiele zaken die bij de rechtbank speelden, 81 in strafzaken die bij de rechtbank speelden, 43 in civiele zaken die bij het hof speelden en 50 in strafzaken die bij het hof speelden.

25 Zie voor een uitgebreide onderzoeksverantwoording hfd. 6 van het Eindrapport.

26 Van de groep van 323 respondenten is voornamelijk gebruikgemaakt van de respondenten die deels of geheel door de rechtbank in het ongelijk waren gesteld. Het betrof 241 respondenten.

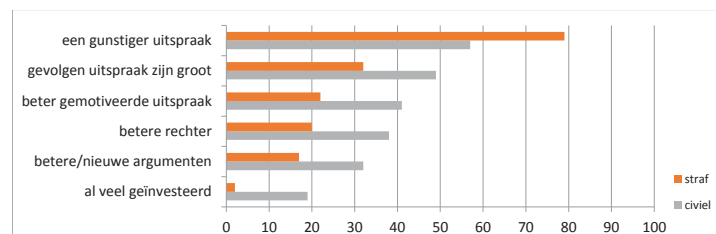
4. Onderzoeksresultaten

4.1 Waarom gaan rechtzoekenden wel of juist niet in hoger beroep?

Aan rechtzoekenden die hoger beroep hebben ingesteld, hebben we gevraagd om welke reden ze dat hebben gedaan. Rechtzoekenden die hebben afgezien van hoger beroep hebben we de vraag gesteld waarom ze niet hebben geappelleerd tegen de uitspraak van de rechtbank.

Rechtzoekenden in civiele en strafprocedures hebben we een aantal mogelijke redenen om wel/niet te appelleren voorgedragen. Voor elk daarvan konden ze noemen of die een rol had gespeeld bij hun beslissing. Rechtzoekenden in bestuursrechtelijke procedures hebben we voorts gevraagd wat de belangrijkste reden was om (niet) te appelleren.

We kijken eerst naar de redenen om wel hoger beroep in te stellen. Figuur 4 betreft civiele en strafrechtelijke procedures.

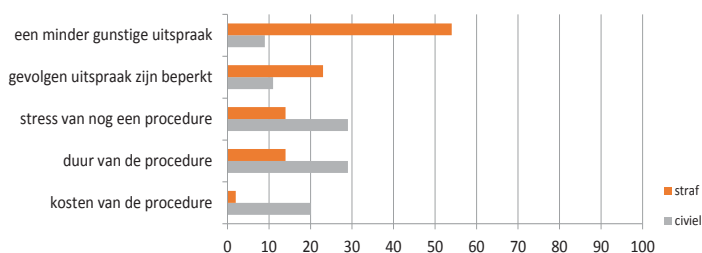
Figuur 4. Motieven om in hoger beroep te gaan (meerdere motieven mogelijk; civiele en strafzaken)

Tussen straf en civiel zijn duidelijke verschillen te zien. Bij straf is één motief dominant: de mogelijkheid van een gunstiger uitspraak. Andere motieven worden veel minder vaak genoemd. Bij civiel wordt 'een gunstiger uitspraak' weliswaar ook het vaakst genoemd, maar spelen ook andere motieven een substantiële rol.

Bij bestuursrechtelijke procedures is enerzijds te zien dat op de vraag welke motieven allemaal een rol speelden, rechtzoekenden een veelheid van uiteenlopende motieven noemen, maar anderzijds dat wanneer hun wordt gevraagd welk motief het belangrijkste was, 'een gunstiger uitspraak' overduidelijk het vaakst wordt genoemd (door 52% van de respondenten), twee keer zo vaak als 'een betere rechter' (door 25% van de respondenten); andere motieven worden door minder dan 10% van de respondenten genoemd.²⁷

Dan de motieven om *niet* in hoger beroep te gaan. Figuur 5 laat eenzelfde verschil zien tussen rechtzoekenden in straf- en in civielrechtelijke procedures.

27 'De gevolgen van de uitspraak zijn groot': 9%; 'Ik verwacht een begrijpelijker uitspraak': 8%; 'Ik ga om principiële redenen in hoger beroep': 7%.

Figuur 5. Motieven om niet in hoger beroep te gaan (civiele en strafzaken)

In figuur 5 is duidelijk te zien dat bij strafzaken één motief dominant is: de kans dat de uitspraak in hoger beroep minder gunstig is. Bij de civiele procedures spelen allerlei verschillende motieven een rol, maar opvallend is dat de kans dat de procedure van hoger beroep tot een minder gunstige uitkomst leidt, nauwelijks wordt genoemd. Veel belangrijker redenen om niet te appelleren zijn kosten, stress en de duur van de procedure.

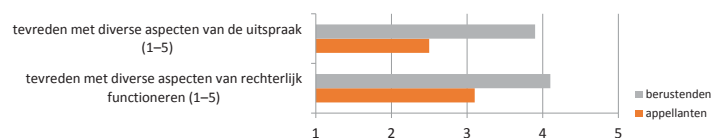
Bij bestuursrechtelijke procedures is het beeld eenduidiger dan bij civiel, maar meer divers dan bij straf. Het meest frequent gegeven antwoord op de vraag naar de belangrijkste reden om van hoger beroep af te zien, is: 'de kans op een betere uitspraak is klein' (39% van de respondenten). Maar ook allerlei andere motieven worden genoemd: 'ik accepteer de uitspraak' (13%), 'de kosten van appel zijn te hoog' (12%) en 'de gevolgen van de uitspraak zijn voor mij beperkt' (11%). Bij de vraag om een of meer overwegingen te noemen die een rol hebben gespeeld bij de beslissing niet te appelleren, is diversiteit helemaal troef. Opvallend is daar hoe vaak 'hoge kosten' worden genoemd (53% van de respondenten).

Vervolgens is met statistische techniek, meervoudige logistische regressieanalyse, gezocht naar verklarende factoren voor het al dan niet instellen van hoger beroep. De keuze om in hoger beroep te gaan blijkt voornamelijk te worden beïnvloed door twee factoren, namelijk de waardering voor verschillende aspecten van de uitspraak²⁸ en het belang van de zaak. In civielrechtelijke procedures blijkt – anders dan in strafrechtelijke en bestuursrechtelijke procedures – ook de tevredenheid

28 Tevredenheid met de uitspraak betreft een index bestaande uit de volgende items: de snelheid waarmee de rechtbank tot een uitspraak is gekomen; de mate waarin de rechter is uitgegaan van de juiste informatie; begrijpelijkheid van de uitspraak; motivering van de uitspraak; de mate waarin de uitspraak rekening houdt met de situatie van de rechtzoekende; de mate waarin de rechtzoekende denkt gekregen te hebben waar hij recht op had. In het bestuursrechtelijke deel van het onderzoek is daar nog een zevende item aan toegevoegd: de mate waarin de uitspraak aansluit op de wettelijke regels.

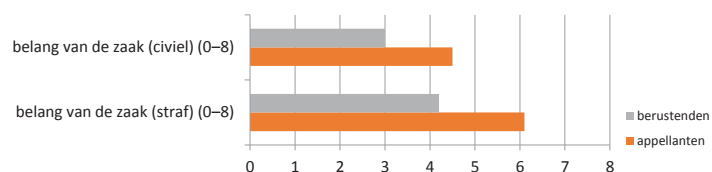
met het rechterlijk functioneren²⁹ een 'zelfstandige'³⁰ rol te spelen. Specifiek voor het strafrecht speelt de verwachte kans op succes een zelfstandige rol als voorspeller van het hoger beroep.³¹

Voor civiele en strafprocedures zijn deze uitkomsten verder te illustreren door te vergelijken tussen personen die wel en niet in hoger beroep zijn gegaan (appellanten en berustenden).

Figuur 6. Tevredenheid, verschillen tussen appellanten en berustenden (civiele en strafzaken)³²

Figuur 6 laat de tevredenheid zien van appellanten en berustenden over diverse aspecten van de uitspraak en het rechterlijk functioneren.³³ Berustenden zijn gemiddeld genomen zowel tevredener over verschillende aspecten van de uitspraak als over het rechterlijk functioneren.

Figuur 7. Belang van de zaak, verschillen tussen appellanten en berustenden (civiele en strafzaken)

Figuur 7 gaat over het belang van de zaak. Het belang is voor civiele zaken vastgesteld op basis van het financiële belang van de zaak,³⁴ bij strafzaken op basis van de zwaarte van de straf.³⁵ Appellanten vinden gemiddeld genomen dat hun zaak een groter belang vertegenwoordigt dan berustenden. Alle verschillen zijn significant. Voor bestuursrechtelijke procedures geldt hetzelfde: berustenden zijn meer tevreden over de

29 Tevredenheid met het rechterlijk functioneren is gemeten aan de hand van een index die het gemiddelde van negen items weergeeft en die kan worden beschouwd als indicator voor de procedurele rechtvaardigheid (vgl. Boekema *a.w.*, p. 143). Het gaat om de volgende items: de mate waarin de rechter ruimte bood voor het verhaal van de rechtzoekende; deskundigheid van de rechter; voorbereiding van de rechter op de zaak; de mate waarin de rechter luisterde naar de standpunten van de rechtzoekende; onpartijdigheid van de rechter; begrijpelijkheid van wat besproken is, uitleg over het verloop van de zaak; de mate waarin de rechtzoekende met respect is behandeld; de mate waarin alle relevantie informatie op tafel is gekomen; de mate waarin de rechter zich inleefde in de situatie.

30 Zelfstandige invloed betekent hier: rekening houdend met de invloeden van de andere verklarende variabelen. Zie hierover voorts par. 5.2.

31 Deze voorspeller kon, om onderzoekstechnische redenen, voor civiele procedures niet in de analyses worden betrokken. Gezien de resultaten van de directe bevraging is het aannemelijk dat de verwachte kans op succes ook bij civiel een zelfstandige rol speelt.

32 De gegevens in de figuren 6 en 7 zijn gebaseerd op tabel 4.5 op p. 57 in het Eindrapport.

33 In beide gevallen betreft het een vijfpuntsschaal, lopend van 1 (zeer ontevreden) tot 5 (zeer tevreden).

34 Van kleiner of gelijk aan € 400,= (0) tot € 2.400.000,= of meer (8); zie Eindrapport p. 35. In tabel 4.5 van het Eindrapport wordt abusievelijk gesproken van een schaal van 0 tot 9.

35 Van vrijspraak (0) tot een jaar of langer (8); zie Eindrapport, p. 36. In tabel 4.5 van het Eindrapport wordt abusievelijk gesproken van een schaal van 0 tot 9.

verschillende aspecten van de uitspraak en meer tevreden over het functioneren van de rechter; appellanten vinden dat hun zaak een groter belang vertegenwoordigt dan berustenden.³⁶

4.2 Wat verwachten rechtzoekenden van het hoger beroep en hoe waarderen zij de procedure?

De motieven van rechtzoekenden om in hoger beroep te gaan, kunnen ook worden geïnterpreteerd als verwachtingen over de procedure bij de appelinstantie. Rechtzoekenden verwachten zo gezien: een gunstiger uitspraak (in bestuursrechtelijke en civielrechtelijke zaken betekent dat: meer gelijk krijgen; in strafzaken: minder, of helemaal geen straf krijgen), een betere uitspraak³⁷ en een betere rechter.³⁸ De eerste twee verwachtingen gelden voor alle drie de rechtsgebieden, de laatste alleen voor de civiele procedure.

- *Een gunstiger uitspraak.* Voor een minderheid van de respondenten in dit onderzoek betekent de procedure van hoger beroep winst. Tussen de drie rechtsgebieden bestaan aanzienlijke verschillen. Bij straf krijgt bijna de helft van de respondenten in hoger beroep een gunstiger uitspraak, bij civiel en bestuur een kwart. Het aandeel dat erop achteruitgaat, ligt voor civiel en straf nagenoeg gelijk: een op de zes. Bij bestuursrechtelijke appellen is geen sprake van achteruitgang. In dit opzicht voldoet het appel in strafzaken meer aan de verwachtingen dan in civiele zaken. Bedacht moet worden dat dit weliswaar voor de onderzochte groep rechtzoekenden geldt, maar dat deze bevindingen niet zonder meer veralgemeeniseerd kunnen worden. Immers, bij de respondenten in het onderzoek gaat het overwegend om appellanten. De andere partij, die minder goed in het onderzoek is vertegenwoordigd, kan andere ervaringen hebben.
- *Een betere uitspraak.* Uit de analyses blijkt dat respondenten bij civiel en straf voor een deel van de items die met de uitspraak te maken hebben positiever zijn over de uitkomst van de procedure in hoger beroep dan over hun zaak in eerste aanleg. Het geldt voor 'de mate waarin u heeft gekregen waar u recht op hebt', 'de snelheid waarmee de uitspraak tot stand gekomen is', 'het gebruik van de juiste informatie' en 'de mate waarin rekening is gehouden met uw situatie'. Maar het geldt juist niet voor de begrijpelijkheid van de uitspraak en voor de motivering. Ook bij de respondenten in bestuursrechtelijke zaken is het beeld genuanceerd. Op de meeste aspecten is men iets positiever over de rechtbank dan over de appelinstantie. De verschillen zijn klein, en op een uitzondering na – de snelheid waarmee de uitspraak er is – niet significant. In dit opzicht voldoet het

Appellanten vinden gemiddeld genomen dat hun zaak een groter belang vertegenwoordigt dan berustenden.

appel dus maar ten dele aan de verwachtingen.

- *Een betere rechter.* Voor alle aspecten van het rechterlijk functioneren blijkt dat noch voor respondenten in civiele procedures, noch voor die in strafrechtelijke procedures, noch voor die in bestuursrechtelijke procedures sprake is van significante verschillen in waardering tussen de procedure bij de rechtbank en die bij de appelinstantie. De verwachting een betere rechter te treffen wordt derhalve niet bewaarheid.

Ten slotte is gekeken hoe de waardering voor de verschillende aspecten van de procedure van hoger beroep samenhangt met de algemene waardering voor die procedure. Ongeveer de helft van de respondenten toont zich (zeer) tevreden over de procedure van hoger beroep. De algemene waardering ligt voor straf hoger dan voor civiel en bestuur. Bij straf is 69% (zeer) tevreden, bij civiel 46%, bij bestuur 41%.

De waardering voor aspecten van de uitspraak blijkt de belangrijkste determinant voor de algemene waardering voor de appelprocedure. Er zijn sterke aanwijzingen dat de verschillen tussen de drie rechtsgebieden ten minste deels worden verklaard door de uitkomst van de procedure. Verliezers zijn negatiever dan winnaars. Het gegeven dat zich onder de respondenten bij straf een groter aantal winnaars bevond dan bij civiel en bestuur vormt dan ook een relativering van het verschil in tevredenheid tussen straf enerzijds en civiel en bestuur anderzijds.

5. De resultaten van het onderzoek in het licht van de theorie

Nu we verslag hebben gedaan van de belangrijkste uitkomsten van het onderzoek richten we ons op de vraag wat die uitkomsten betekenen voor de veronderstellingen over de factoren die de keuze voor en de tevredenheid over het hoger beroep kunnen verklaren. Voor verschillende mogelijke determinanten die in paragraaf 2 zijn genoemd, gaan we na hoe bepalend die zijn voor de keuze van rechtzoekenden voor hoger beroep en voor hun tevredenheid over de appelprocedure. We bespreken eerst de determinanten voor het instellen van hoger beroep (zie paragraaf 5.1), daarna die voor de tevredenheid van rechtzoekenden over de procedure van hoger beroep (zie paragraaf 5.2).

5.1 Determinanten voor het instellen van hoger beroep

Hoe bepalend zijn rationele, kosten-batenafwegingen ten opzichte van rechtvaardigheidsoverwegingen bij de keuze van rechtzoekenden om wel of geen hoger beroep in te stellen?

5.1.1 Rationele kosten-batenoverwegingen als determinant van het instellen van hoger beroep

Wordt gekeken naar de mogelijke kosten en baten van het instellen of het afzien van hoger beroep, dan blijken kosten-

36 In bestuursrechtelijke zaken is, net als in de civiele zaken, het belang van de zaak afgemeten aan het financiële belang van de zaak.

37 Zie voor de invulling van dat begrip noot 29.

38 Zie voor de invulling van dat begrip noot 30.

batenoverwegingen bij alle drie de rechtsgebieden een rol te spelen, zij het op verschillende wijze.

- **Baten.** Bij de baten verdient allereerst vermelding dat de kans op succes in alle drie de rechtsgebieden een belangrijke reden is om *wel in hoger beroep* te gaan. Wordt echter gekeken hoe vaak rechtzoekenden de kans op succes noemen als reden om te appelleren, in vergelijking met andere mogelijke redenen voor het instellen van hoger beroep, dan is sprake van een duidelijk verschil tussen civiel enerzijds en straf en bestuur anderzijds. Voor rechtzoekenden in straf- en bestuursrechtelijke procedures is de kans op succes de dominante reden om in hoger beroep te gaan, terwijl rechtzoekenden in civiele procedures daarnaast relatief vaak noemen dat de keuze voor hoger beroep is ingegeven door het feit dat de rechtbankuitspraak grote gevolgen voor hen heeft en dat men al veel in de zaak heeft geïnvesteerd. Veruit de belangrijkste reden voor rechtzoekenden in strafprocedures om *niet in hoger beroep te gaan* is dat men vreest dat de appelrechter een minder gunstige uitspraak doet. Die vrees is voor rechtzoekenden in civiele procedures maar in beperkte mate reden om niet te appelleren. Voor bestuursrechtelijke procedures geldt dat niet zozeer de kans op een ongunstige uitspraak als wel de laag ingeschatte kans op een gunstiger uitkomst van de appelprocedure een belangrijke reden is om van hoger beroep af te zien.
- **Kosten.** Bij de kosten is er opnieuw een opvallend verschil tussen rechtzoekenden in civiel enerzijds en in straf en bestuur anderzijds. Voor rechtzoekenden in civiele zaken zijn stress, de duur van de procedure en (geldelijke) kosten belangrijke redenen om af te zien van hoger beroep. Bij straf- en bestuursrechtelijke procedures speelt dit een veel minder belangrijke rol. Het verschil in kosten in geld betreft niet alleen het relatief hoge griffierecht en de kosten van rechtsbijstand (verplichte procesvertegenwoordiging) in de civiele procedure, maar ook de kosten die zich voordoen als men daar de procedure verliest (proceskostenveroordeling). Opvallend is dat stress, kosten en de duur van de procedure voor rechtzoekenden in civiele procedures zowel reden zijn om van hoger beroep af te zien, alsook om juist door te procederen ('Ik heb al veel geïnvesteerd').

Al met al is de afweging van kosten en baten voor de beslissing om wel of niet in hoger beroep te gaan verschillend voor de drie rechtsgebiedenprocedures. Duidelijk is dat voor rechtzoekenden in de civiele procedure meer verschillende elementen bij de kosten-batenafweging een rol spelen dan voor rechtzoekenden in straf- en bestuursrechtelijke procedures.

5.1.2 *Rechtvaardigheidsoverwegingen als determinant voor het instellen van hoger beroep*

Bij rechtvaardigheidsoverwegingen kan worden onderscheiden tussen overwegingen die verband houden met de ervaren

De verwachting een betere rechter te treffen wordt niet bewaarheid.

procedurele rechtvaardigheid en overwegingen die verband houden met distributieve rechtvaardigheid.

- **Procedurele rechtvaardigheid.** Overwegingen om te appelleren die verband houden met procedurele rechtvaardigheid zijn in civiel duidelijk van meer betekenis dan in straf en bestuur. Rechtzoekenden in civiele procedures noemen relatief vaak als reden om hoger beroep in te stellen dat ze een betere rechter verwachten en dat ze de mogelijkheid hebben om met betere argumenten te komen. Rechtzoekenden in bestuursrechtelijke en strafrechtelijke procedures noemen deze argumenten beduidend minder vaak. Wordt gekeken naar de tevredenheid over het *rechterlijk functioneren* (een indicator voor de door rechtzoekenden ervaren procedurele rechtvaardigheid), dan is een bevestiging te zien van deze verschillen. Het rechterlijk functioneren is in civiele zaken wel een 'zelfstandige' factor ter verklaring van de beslissing om wel of juist niet te appelleren, maar niet in straf- en bestuursrechtelijke zaken.
- **Distributieve rechtvaardigheid.** Kijken we vervolgens naar de distributieve rechtvaardigheid, dan blijkt het belang daarvan duidelijk uit de resultaten van de regressieanalyse. Die laat zien dat de tevredenheid over de verschillende aspecten van de *uitspraak* (een indicator voor de door rechtzoekenden ervaren distributieve rechtvaardigheid) voor alle drie de categorieën procedures een 'zelfstandige factor' is ter verklaring van de beslissing om al dan niet te appelleren.

De betekenis van de ervaren procedurele en distributieve rechtvaardigheid is verschillend. Procedurele rechtvaardigheidsoverwegingen spelen met name bij civiele procedures een rol bij de beslissing om al dan niet te appelleren, de ervaren distributieve rechtvaardigheid is voor alle drie de procedures een factor die van invloed is op de beslissing om wel of geen hoger beroep in te stellen.

5.1.3 *Conclusie*

Worden de verschillen tussen de drie rechtsgebieden zo scherp mogelijk verwoord, dan kan het volgende worden geconcludeerd.

Voor rechtzoekenden in het bestuursrecht is de afweging over het al dan niet instellen van hoger beroep het eenvoudigst: de inschatting van de kans op succes is duidelijk de meest dominante factor.

Voor rechtzoekenden in het strafrecht is de afweging ingewikkelder. Behalve de kans op een gunstige uitspraak is ook de kans dat hoger beroep resulteert in een ongunstige uitspraak een factor van betekenis. Beide kosten-batenaspecten zijn dominant in de afweging om wel of niet te appelleren.

Voor partijen in civiele procedures liggen de zaken duidelijk het meest gecompliceerd. De kosten-batenafweging is ingewikkelder (overwegingen over de te verwachten duur van de procedure, stress en de reeds geleverde en nog te verwachten inspanningen zijn alle van invloed op de beslissing) en daarnaast spelen bij de afweging ook rechtvaardigheidsoverwe-

gingen een belangrijke rol. Procederen in het civiele recht is, blijkens de overwegingen van rechtzoekenden bij de keuze om al dan niet in hoger beroep te gaan, een in meerdere opzichten kostbaar gebeuren met een tamelijk onvoorspelbare uitkomst. Worden de kosten-batenoverwegingen en de rechtvaardigheidsoverwegingen tegenover elkaar geplaatst, dan valt op dat beide categorieën overwegingen van betekenis zijn voor de beslissing om wel of niet te appelleren. Geen van de beide categorieën overwegingen domineert ten opzichte van de andere.

5.2 Determinanten van de waardering van de appelprocedure

De uitkomst van de procedure blijkt de belangrijkste verklarende factor voor de tevredenheid van rechtzoekenden in civiele, strafrechtelijke en bestuursrechtelijke appelprocedures. Winnaars zijn in alle opzichten tevredener over de procedure van hoger beroep dan verliezers. Is de uitkomst van de procedure daarmee de allesbepalende factor?

Eerder hebben we geconstateerd dat in strafrechtelijke (en in iets mindere mate in civiele en bestuursrechtelijke) procedures de belangrijkste reden om te appelleren is: een gunstiger uitspraak. Tevens hebben we gezien dat in civielrechtelijke procedures daarnaast de verwachting dat de zaak zal worden behandeld door een betere rechter, die serieuzer naar het geschil kijkt, een factor van betekenis is bij de beslissing te appelleren.

Dat zou reden kunnen zijn te veronderstellen dat – in de wetenschap dat lang niet elk hoger beroep tot een voor de appelland gunstige uitkomst leidt – de waardering van civiele appelprocedures, meer dan die van straf- en bestuursrechtelijke appelprocedures, wordt bepaald door het oordeel over het functioneren van de rechter. De onderzoeksgegevens bieden echter geen steun voor die veronderstelling. Weliswaar geldt voor alle drie de rechtsgebieden dat de waardering voor de appelprocedure als geheel mede wordt bepaald door de uitkomst van de procedure en door de waardering van verschillende aspecten van de uitspraak. Echter, de waardering voor het rechterlijk functioneren is noch bij straf, noch bij civiel 'zelfstandig' van betekenis voor de algehele waardering van de appelprocedure. Dit in tegenstelling tot bestuursrechtelijke zaken, waar – anders dan de motieven voor het instellen van hoger beroep zouden doen verwachten – wel sprake is van een zelfstandige invloed van de waardering voor het rechterlijk functioneren op de algehele waardering van de appelprocedure.

We kunnen concluderen dat de uitkomst van het hoger beroep en, met uitzondering van de bestuursrechtelijke appelprocedure, de waardering van verschillende aspecten van de uitspraak de meest bepalende factoren zijn ter verklaring van de tevredenheid over de appelprocedure.

De kans op succes in alle drie de rechtsgebieden is een belangrijke reden om in hoger beroep te gaan.

6. Implicaties onderzoeksresultaten voor de praktijk van de rechtspleging?

Bekeken vanuit het systeem van rechtspraak is er slechts reden voor het instellen van hoger beroep bij gerede twijfel over de juistheid van de uitspraak van de rechtbank; derhalve alleen als er een behoorlijke kans is dat de appelinstantie tot een ander oordeel komt dan de rechtbank. En idealiter leidt het hoger beroep ertoe dat degene die

het instelt – los van de uitkomst – tevredener is dan hij was na afloop van de rechtbankprocedure. Uit dit onderzoek blijkt dat de werkelijkheid anders is. De tevredenheid van rechtzoekenden over de appelprocedure wijkt weliswaar nauwelijks af van de tevredenheid over de procedure bij de rechtbank, maar wordt in zeer sterke mate bepaald door de uitkomst ervan.

Voorts blijkt uit het onderzoek dat bij de beslissing om wel of niet te appelleren zeer diverse overwegingen een rol spelen. Die overwegingen verschillen bovendien voor de drie verschillende procedures van hoger beroep (civiel, straf en bestuur). Aannemelijk is dat deels sprake is van een overbenutting van de procedure van hoger beroep (in bestuursrechtelijke procedures), deels van verkeerde benutting (in civielrechtelijke procedures). Voor het bestuursrecht is het beeld dat – met name vanwege de toegankelijkheid van de appelprocedure en de nogal eens als onduidelijk ervaren rechtbankuitspraak – veelvuldig zonder resultaat wordt geappelleerd. Het beeld voor civiele zaken is dat kosten, stress en de duur van de appelprocedure aan de ene kant en de als gebrekkig ervaren motivering van de rechtbankuitspraak aan de andere kant eraan bijdragen dat het zowel voorkomt dat in kansloze zaken wordt geappelleerd als dat in kansrijke zaken van hoger beroep wordt afgezien. In vergelijking met de andere twee rechtsgebieden lijkt in het strafrecht de keuze voor wel of niet appelleren het ideaal dat aan het begin van deze slotparagraaf is geschetst nog het meest te benaderen.

Wat kunnen de uitkomsten van dit onderzoek betekenen voor de ambities van rechters en rechtspraakbestuurders? Wat zijn hun mogelijkheden om de waardering van rechtzoekenden voor de procedure van hoger beroep te vergroten en om te bereiken dat de keuze van rechtzoekenden om te appelleren vooral wordt bepaald door een reële inschatting van hun kans op succes?

Voor wat de waardering van de appelprocedure betreft lijkt bescheidenheid geboden. Het gegeven dat de uitkomst van de procedure van hoger beroep de meest bepalende factor is voor de tevredenheid van rechtzoekenden, betekent dat de mogelijkheden om de tevredenheid over de appelprocedure te vergroten per definitie beperkt zijn (wat uiteraard niet af hoeft te doen aan het streven om, waar mogelijk, verbeteringen in de drie procedures door te voeren).

Voor wat betreft de keuze om wel of geen hoger beroep in te stellen, is met name voor civiele en bestuursrechtelijke procedures de vraag aan de orde of veranderingen in die procedures zouden kunnen bijdragen aan het oplossen van het probleem

van de over- en/of onderbenutting van het rechtsmiddel van hoger beroep.

Bij het zoeken naar een antwoord op die vraag is van belang dat lang niet alle kenmerken van de procedure die blijkens dit onderzoek verband houden met de keuze om wel of juist geen hoger beroep in te stellen, te beïnvloeden zijn. Zo is inherent aan het systeem van het hoger beroep in het civiele recht en het bestuursrecht dat wie appelleert om zijn rechtspositie te verbeteren, door het incidentele appel van de andere partij aan het eind van de procedure slechter af kan zijn. Daarnaast zijn de

mogelijkheden van de rechter om zaken zodanig te behandelen en zijn beslissing zodanig te motiveren dat partijen een goede inschatting kunnen maken van hun kansen in hoger beroep, aan beperkingen onderhevig.

Bij het doen van suggesties voor het wijzigen van de verschillende procedures is dan ook voorzichtigheid geboden. Desondanks geven de resultaten van dit onderzoek, mede gezien in het licht van discussies over de toegang tot het recht in het algemeen en de toegang tot de procedure van hoger beroep in het bijzonder,³⁹ aanleiding te pleiten voor het in overweging nemen van een wijziging in de procedure van het civielrechtelijke (hoger) beroep.

Het in de literatuur geformuleerde ideaal van een goedkope en rechtvaardige procedure⁴⁰ wordt, afgaande op de overwegingen die een rol spelen bij de beslissing van rechtzoekenden in civiele procedures om wel of juist niet te appelleren tegen een vonnis van de rechtbank, lang niet altijd gerealiseerd. Veel rechtzoekenden ervaren de civiele procedure als belastend. Tijd, kosten en stress zorgen ervoor dat wordt afgezien van hoger beroep. Aangenomen kan worden dat die drie factoren met elkaar samenhangen. Zo zal de ervaren stress mede worden veroorzaakt door de verwachte tijdsduur van de

In civiele zaken zijn stress, de duur van de procedure en (geldelijke) kosten belangrijke redenen om af te zien van hoger beroep.

procedure en de kosten die eraan zijn verbonden. Voor wat betreft de tijdsduur staan ambitieuze plannen op stapel die ervoor moeten zorgen dat de lengte van civiele procedures substantieel wordt bekort.⁴¹ Of de *Agenda voor de appelrecht-spraak 2020* het ideaal van een goedkope en rechtvaardige procedure van hoger beroep naderbij brengt, is echter de vraag. Het voorstel de appलगrens te verhogen van € 1750,- tot € 5000,- zal niet helpen, de keuze die rechtzoekenden zouden moeten krijgen tussen een beperkt of een volledig hoger beroep wellicht wel, al blijft onduide-

lijk wat dat concreet inhoudt. De Agenda bevat geen voorstellen die iets veranderen aan de grootste kostenpost: de verplichte bijstand door een advocaat.

Kwalitatief goede, professionele rechtsbijstand kan een partij weliswaar helpen zijn zaak zo goed mogelijk te bepleiten, maar de kosten daarvan kunnen voor rechtzoekenden die niet in aanmerking komen voor een toevoeging of geen rechtsbijstandsverzekering hebben, reden zijn af te zien van hoger beroep. Dat roept de vraag op of niet ook in civiele appelprocedures aan de rechtzoekende zelf de keuze zou moeten worden gelaten of en, zo ja, hoe hij zich in de procedure bij de civiele rechter laat vertegenwoordigen. Er is alle reden te bezien in hoeverre voor de volle breedte van het civielrechtelijke hoger beroep moet worden vastgehouden aan de verplichte vertegenwoordiging van partijen door een advocaat, en tevens om te bezien of het aantal geschillen bij de rechtbank waarvoor de eis van bijstand door een advocaat niet wordt gesteld, kan worden uitgebreid. Het (deels) loslaten van die eis zou eraan kunnen bijdragen dat de kosten een minder bepalende rol spelen bij de beslissing om al dan niet te appelleren.

39 Resp. A. Brenninkmeijer et al., 'Zes suggesties voor verbetering van de toegang tot recht', *NJB* 2015, p. 1816-1820 en *Agenda voor de appelrecht-spraak 2020* (www.rechtspraak.nl/Organisatie/Gerechtshoven/Den-Haag/Nieuws/Pages/InnoverendeHovenopdeagenda.aspx).

40 J.M. Barendrecht, 'Ontwerpen van civiele procedures: wat werkt?', in: W.H. van Boom, I. Giesen & A.J. Verheij, *Capita civilologie. Handboek empirie en privaatrecht*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2013, p. 985-1016.

41 *Agenda voor de rechtspraak 2015-2018*, Den Haag: Raad voor de rechtspraak 2014. Zie voorts H. Bolt & J. Mendlik, 'Kwaliteit van rechtspraak. De K van KEI', *NJB* 2015, p. 2168-2175.